

JOHN CLARK - CAMILLE MARTIN

Anarşi, Coğrafya, Modernite

Élisée Reclus'nün Seçilmiş Yazıları

Çeviri: OSMAN YENER - MURAT DEVRES

♥ can
inceleme

ANARŐI, COĞRAFYA,
MODERNİTE

ÉLİSÉE RECLUS'NÜN SEĐİLMİŐ YAZILARI

Anarchy, Geography, Modernity: Selected Writings of Élisée Reclus, (ed.) John Clark - Camille Martin

© 2013, John Clark and Camille Martin

Çeviriye esas alınan edisyon: © 2013, PM Press

© 2016, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Bu eserin Türkçe yayın hakları Kalem Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır. Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz

1. basım: Ekim 2016, İstanbul

Bu kitabın 1. baskısı 2000 adet yapılmıştır.

Editör: Kaan Durukan

Düzeltili: Burçak Başpınar, Aylin Samancı Elmasdağ

Mizanpaj: Atahan Sıralar

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Kapak baskı: Azra Matbaası

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2

Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul

Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Yıldız Matbaa Mücellit

Davutpaşa Cad. Emintaş Kazım Dinçol San. Sit. No: 81/25-26

Topkapı-İstanbul

Sertifika No: 33837

ISBN 978-975-07-3279-9

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com/9789750732799

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 31730

ANARŞİ, COĞRAFYA,
MODERNİTE
ÉLISÉE RECLUS'NÜN SEÇİLMİŞ YAZILARI

Yayına hazırlayanlar
John Clark ve Camille Martin

İNCELEME

İngilizce aslından çeviren

Osman Yener

Fransızca aslından çeviren

Murat Devres

İçindekiler

PM Press Baskısına Önsöz	13
İlk Baskıya Önsöz	17
BİRİNCİ BÖLÜM: RECLUS'NÜN TOPLUMSAL DÜŞÜNCESİNE GİRİŞ	
1. Yeryüzünün Hikâyesi, İnsanın Hikâyesi	23
2. Anarşist Coğrafyacı	29
3. Doğa ve Kültürün Diyalektiği	40
4. Bir İlerleme Felsefesi	63
5. Anarşizm ve Toplumsal Dönüşüm	84
6. Tahakkümün Eleştirisi	111
7. Reclus'nün Mirası: Özgürlük, Eşitlik, Coğrafya	142
İKİNCİ BÖLÜM: ÉLISÉE RECLUS'NÜN SEÇİLMİŞ YAZILARI	
8. "Modern Toplumda Doğa Duygusu" (1866)	147
9. "Köylü Kardeşime" (1893)	160
10. "Anarşi" (1894)	169
11. "Geniş Aile" (1897)	185
12. "Evrım, Devrim ve Anarşist İdeal" (1898)	192
13. "Vejetaryenlik Üzerine" (1901)	214
14. "Kentlerin Tarihi" (1905)	223
15. "Modern Devlet" (1905)	250
16. "Kültür ve Mülkiyet" (1905)	269

17. "İlerleme" (1905)	277
18. "Anarşist Yoldaşlarıma Öneriler" (1901)	309

Özgür, adil ve şefkatli bir dünya hayal edebilen
ve Reclus gibi,
hayatını böyle bir dünya yaratmaya adayan herkese...

İNSAN DOĞANIN KENDİ BİLİNCİNE VARMA SIDIR

PM Press Baskısına Önsöz

Reclus'nün eserlerindeki en bilinen imgelerden biri, başyapıtı *L'Homme et la Terre*'in [İnsan ve Yeryüzü] önsözünün üstünde yer alır ve bu kitapta yeniden basılmıştır. Bu resimde, dünyayı tutan iki el ve Fransızca, “İnsan, doğanın kendi bilincine varmasıdır,” cümlesini görürüz. Söz konusu resmin, yalnızca Yeryüzü'nün kaderinin artık insanlığın elinde olduğuna değil bir yandan da bu ağır sorumluluğu yerine getirebilmek için, doğadan üstün bir güç olduğumuz yanılmasını sürdürmek yerine, onun ayrılmaz bir parçası olduğumuz bilinciyle hareket etmemizin gerekliliğine işaret ettiği açıktır. Reclus'nün mesajı, resimdeki “ellerin” eylemlerini insan aracılığıyla gerçekleştiren doğaya ait olduğudur ama bu imgeyi insanlığı ya da doğayı öne çıkararak okumak okura kalmıştır.

Reclus'nün düşüncelerini yansıtan, çok tanınmış bir başka resim, bu kitabın kapağında yer almaktadır ve bu imgede hiçbir belirsizlik yoktur. Burada Doğa'yı, bu kez açıkça, ellerinde tuttuğu Dünya üzerine düşünürken ya da onu seyrederken görüyoruz.¹ Düşünmek ve eline almak aynı sürecin ayrılmaz parçaları gibi. İmge, anahtar kavramlarından biri “kucaklamak” olan ekofeminizmin önemli bir boyutunu, ilgi ve bakımı çağrıştırıyor. Feminist felsefeci Sara Ruddick bu nosyonu, çocuğun hayatında ihtiyacı olan şeyleri sağlamayı, onu yaşatmayı, korumayı ve bunu sürdürmeyi içeren annelik güdüsünü açıklamak için kullanır. Adrienne Rich'ten bir alıntıyla, bunların “dünyayı korumak, dünyanın ihtiyaçlarını sağlamak, yaşatmak, onarmak” için elzem olduğunu ekler.² Reclus'ü çok iyi anlatan bu imge de aynı soruyu akla getiriyor: Tarihsel rolümüzü doğanın asli bir parçası olarak yerine getirebilecek, yeryüzüne kulak verecek, onun bize kendini anlatmasına fırsat tanıyacak mıyız, onu kucaklayacak, bakımını sağlayacak mıyız?

Bu çalışmanın ilk baskısının üzerinden neredeyse on yıl geçti. O günden bu yana iktisadi, siyasi ve teknolojik hegemonyanın sürediren faaliyetlerinin getirdiği maliyet her geçen gün belirginleştikçe Reclus'nün vazettiği, insanoglunun yeryüzünün geliştirmekte olan öz-bilinci olduğunu savlayan bakış açısının hayati bir soruna işaret ettiği daha iyi anlaşılıyor. Özellikle küresel ekolojik krizin neden olduğu maliyetin boyutları, çarpıcı bir tablo oluşturuyor. Stockholm Direnç Merkezi'ndeki araştırmacılar, kendi geliştirdikleri ve "gezegenin sınırları" adını verdikleri, insan faaliyetlerinin küresel ekolojik yıkıma yol açmadan sürdürülebileceği limitleri içeren bir modelden yola çıkarak, "gezegenin sınırlarından bir ya da daha fazlasının aşılmasının, çok boyutlu, ani çevresel değişimleri tetikleyebileceği, bunun da kıtasal ölçekten gezegen ölçeğine yayılan yıkıcı, hatta katastrofik sonuçlara yol açacağı" sonucuna ulaştılar.³ Araştırmacılar gezegenimiz için dokuz sınır saptadı: iklim değişikliği, okyanuslardaki asit oranının yükselmesi, stratosferdeki ozonun azalması, biyokimyasal nitrojen ve fosfor döngüleri, küresel tatlı su tüketimi, biyoçeşitlilik kaybı oranı, toprak sistemlerinde değişimler, kimyasal kirlilik ve atmosferik aerosol birikimi. Aynı araştırmacılar, üç sınırın şimdiden aşıldığını, diğerlerinin de hızla kritik seviyeye yaklaşmakta olduğunu öne sürmektedirler.⁴ Son on yılda bu gibi tehlikelerin gittikçe artmasına, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı'nın sürekli olarak dünyanın dikkatini küresel iklim krizine çekmesine karşın, müzakereler hayal kırıcı bir yavaşlıkta ilerlemeye devam ediyor.

Küresel toplumsal krizler de benzer, trajik bir yol izlemekte. Nihilist tüketici kültürü ile üretim odaklı teknolojik hegemonya, küresel toplumun tüm alanlarını sömürmeye devam ederken bu süreçlere karşı milliyetçi, etnik kimlikçi ve köktendinci tepkiler de giderek artan bir ivme kazanıyor. Gerek egemen sistemden gerekse sisteme gösterilen tepkilerden kaynaklanan bu gelişmelerin odağında, kapitalizmin denetim, gözetim, imha mekanizmalarının gücünün sürekli artması var. Egemen sistemin küresel sosyal ve ekolojik kriz karşısında, radikal dönüşüm bir yana, etkili bir reform yeteneğinden bile yoksun olduğunu göz önüne aldığımızda, Reclus'nün insanlıkla ve doğayla dayanışma içinde, kararlı ve sevecen topluluklarla birlikte, çok yönlü toplumsal ekolojik devrim yoluyla egemen sistemi alt etme çağrısı, bir kehaneti andırıyor.

Bu kitabın ilk yayımlanmasından sonraki yıl (2005) Élisée Reclus'nün ölümünün yüzüncü, doğumunun yüz yetmiş beşinci yıldö-

nümüne denk geldi. Bu tarih aynı zamanda, Reclus'nün düşüncelerine yoğun bir ilginin başlangıcını işaret ediyor. Çeşitli uluslararası toplantılarda araştırmacılar ve aktivistler, Reclus'nün eserlerini ve bugünle ilişkisini tartışmak için bir araya geldi. Bunlardan bazıları, Fransa'da Montpellier Üniversitesi'nce düzenlenen "Coğrafyacı, Kent ve Dünya" (Reclus'ye ve Fransız coğrafyacı Paul Vidal de la Blache'a adanmıştı); yine Fransa'da Lyon Üniversitesi'nce düzenlenen "Élisée Reclus ve Coğrafyalarımız: Metinler ve Art Anlamaları"; İtalya'da Milano-Bocca Üniversitesi tarafından düzenlenen "Élisée Reclus, Doğa ve Eğitim" ve New Orleans'da Loyola Üniversitesi tarafından düzenlenen "İnsanlık ve Dünya: Élisée Reclus'nün Mirası" başlıklı konferanslardır. Reclus'ye duyulan ilgi çoğaldıkça bu gibi uluslararası etkinlikler de artıyor. Bunların en önemlisi, Brezilya'da, Reclus araştırmalarının global merkezi haline gelen São Paulo Üniversitesi'nde 2011'de gerçekleşti.

Son yıllarda Reclus'nün eserlerinin yeni baskıları ve bu eserler üzerine yapılan çalışmalar katlanarak artıyor. Bu asrın başlarında, Reclus üzerine iki yeni kitap ve Reclus'nün konferans metinlerini içeren iki derleme yayımlandı.⁵ Sonraki yıllarda yeni bir biyografi, Reclus ve sömürgecilik üzerine bir çalışma, Reclus ve Birleşik Devletler üzerine başka bir çalışma ve kısa bir giriş metni yayımlandı.⁶ Bunlardan başka, anarşist coğrafyacı Philippe Pelletier geçenlerde, Reclus ve anarşi üzerine yazdığı kitabın devamı mahiyetinde, Reclus, Kropotkin ve Meçnikov üzerine hacimli bir çalışma yayımladı.⁷ Bu Fransızca kitaplara ek olarak, Reclus hakkında çok önemli araştırmalar yapan ve yazılar yazan Federico Ferretti, İtalyanca iki çalışma yayımladı.⁸ Reclus'nün kendi çalışmalarının yeni baskıları, Amerika kıtaları üzerine yazdığı iki derlemeyi, hapisten ve sürgünden yazdığı mektuplardan oluşan bir cildi, "Büyük Küre" projesinin yeni basımını ve anarşist siyasi yazılarının yeni bir basımını içeriyor.⁹ Reclus'nün çalışmalarının dünya dillerine çevrilmesi yavaş ilerlese de, külliyatının on iki cildi Portekizce basıldı, İspanyolca bir derleme de yolda.¹⁰ Reclus üzerine bir belgesel yakınlarda gösterime girdi.¹¹ Reclus'ye olan ilginin gün geçtikçe arttığı göz önüne alındığında, bu kitabın doğru bir zamanda yayımlandığı söylenebilir.

Bu projeye katkıda bulunan ve ilk baskının önsözünde andığımız herkese teşekkürlerimizi yinelemek istiyoruz. Bu gözden geçirilmiş baskıya yaptığı katkılardan ötürü Prof. Ronald Creagh özel bir teşekkürü hak ediyor. Bundan başka, yüreklendirmeleri ve des-

tekleri için PM Press'ten Ramsey Kanaan ve Craig O'Hara'ya, bu baskının kapağını olağanüstü bir hayal gücü ve beceriyle tasarlayan John Yates'e teşekkür etmek isteriz. Bu gözden geçirilmiş çalışmanın ilk baskısını yaparak okura ulaşmasını mümkün kılan PM Press'e özellikle müteşekkirimiz. Bu kitabın ve Gustav Landauer'in toplu yazılarının İngilizcedeki ilk baskısını yapmakla PM Press, klasik komünter anarşist filozoflardan en büyük iki ismi İngilizce konuşan dünyaya tanıtmaya görevini yerine getirdi. Hegel'in felsefe hakkında söylediği meşhur, "Minerva'nın Baykuşu alacakaranlıkta uçar," cümlesine atıfla, anarşist felsefenin bugün öğleden sonra uçuşunu söyleyebiliriz.

* Yayınevinin adı: PM: öğleden sonra. (Ç.N.)

İlk Baskıya Önsöz

Élisée Reclus'nün hayatı ve fikirleri, New Orleans seyahatine dair büyüleyici anlatısını keşfettiğimizden bu yana, ikimiz için de ilham kaynağı oldu. İkimiz de Fransız kültürüne ve fikirlerine, Fransızların Amerika'daki tarihine, Louisiana'lı ailelerimizin Fransız geçmişlerinden de kaynaklanan güçlü bir ilgi duyuyoruz. İkimizden biri uzun zamandır anarşist teori ve toplumsal ekoloji ile ilgileniyor ve bu konular üzerine birkaç kitap yazdı. Bu nedenlerden ötürü, bu Fransız anarşist coğrafyacı ve onun atalarımızın ülkesi *La Louisiane* üzerine derin gözlemleri ilgimizi çekmişti. Böylece Reclus'nün seyahatnamesini İngilizceye aktardık, bu çeviri "New Orleans'a Yolculuk: Eski Güneyden Anarşist İzlenimler" adıyla yayımlandı.¹

Son on yılın büyük bölümünde Reclus üzerine çalışmalarımızı sürdürdük ve onun yazılarının, tarihsel açıdan ilginç olmanın yanında, bugünün dünyasını yakından ilgilendirdiğini fark ettik. İkimiz de Yeşil Hareket içinde ve çeşitli ekolojik projelerde çalışmış, birkaç yıl boyunca biyobölgesel kültür ve ekoloji politikalarıyla (ve başka şeylerle) ilgilenen bir dergiyi yönetmiştik. Reclus'nün insanlık ve dünya arasındaki ilişki üzerine fikirlerinin, tarih ve özgürlük mücadelesine dair görüşlerinin, çeşitli baskı ve tahakküm biçimlerine getirdiği eleştirinin politik ekoloji kuramına ve pratiğine bu denli uyması bizi şaşırttı. Onun ideallerini kişisel yaşamında pratiğe dökme çabalarından da etkilendik. Bazı alanlardaki ciddi sınırlamalara rağmen özgürlük, insan sevgisi, dayanışma ve doğayla uzlaşma gibi konularda, bugün için de en az o günlerdeki kadar anlamlı bir mesaj verdiği sonucuna ulaştık. Gerçekten de, sizinizin gittikçe yaygınlaştığı, umut, toplumsal yaratıcılık ve evrensel yarar vizyonuna her zamankinden çok ihtiyaç duyulan bu çağda, bu mesaj daha da önem kazanıyor. Bu kitap, Reclus'nün vizyonunu baş-

kalarıyla paylaşma arzumuzun ürünüdür. Projemizi gerçekleştir-
mek için onun sayfalar tutan yazılarından seçmeler yapmak zorun-
da kalmamız yeterince ürkütücüdür. En önemli iki çalışması yirmi
bin sayfayı aşan yirmi beş ciltten oluşuyordu; bunun yanında, cilt-
ler dolusu önemli eserleri vardı. Dahası, çok sayıda coğrafya dergi-
sine, entelektüel dergilere, popüler siyasi dergilere katkıda bulun-
muş, geniş kitlelere ulaşan siyasi kitapçıklar kaleme almıştı. Çevir-
diğimiz seçkiler ve giriş mahiyetindeki makalelerimiz, bu çalışma-
ların pek çoğunu ama en önemlisi Reclus'nün bir sosyal coğrafya
ve sosyal teori başeseri olan *L'Homme et la Terre*'i temel alıyor. Tüm
çalışmalarının özeti niteliğindeki 3.500 sayfalık bu kitap, İngilizce
okuyan dünyada neredeyse hiç bilinmiyordu. Çevirimizle bu çalış-
manın en açıklayıcı bölümlerini İngilizce okuyan okurlara ilk kez
sunuyoruz. Ayrıca, Reclus'nün tümüyle siyasete odaklı tek eseri
olan *L'évolution, la révaluation et l'idéal anarchique*'den [Evrım, Dev-
rim ve Anarşist İdeal] büyükçe bir bölümün ve yarım yüzyılı aşan
bir süreçte yazdığı önemli makalelerden bir bölümünün çevirisini
okura sunmaktayız. Bunlara ek olarak, giriş makalelerinde, İngiliz-
cede ilk kez, Reclus'nün toplumsal düşüncelerinin kapsamlı bir
analizini bulacaksınız. Hedefimiz Reclus'nün hayatını ve eserlerini
kısa fakat kapsamlı bir şekilde okura sunmak, onun felsefeye, sos-
yal teoriye ve siyasi düşünceye katkılarının önemini vurgulamaktır.

1866 ile 1905 arasında yayımlanmış, birbirinden farklı konu-
lardaki metinlerin çevrilmesinde özel bir zorlukla karşılaştık. Başa
çıkmamız gereken başlıca sorun, çağdaş okurun anlayabileceği, bir
yandan da Reclus'nün 19. yüzyıla özgü anlatısının tadını vermeyi
ihmal etmeyecek bir çeviri kotarmaktı. Son çalışması olan *L'Hom-
me et la Terre* en zorlandığımız eser oldu. Yeğeni Paul, Reclus'nün
kitabı 1903 yılında tamamladığını, "Ekim 1903'ten Reclus'nün
Temmuz 1905'teki ölümüne dek" altı ciltlik bu dev eserin redaksi-
yonunu birlikte yaptıklarını belirtir.² Bazı önemli konular, oldukça
anlaşılır hatta akıcı bir dille aktarılsa da, layık olduğu şekilde red-
akte edilmedikleri anlaşılıyor. Metnin izin verdiği ölçüde anlaşılır
bir dil kullanırken, aynı zamanda Reclus'nün anlam dünyasına sadık
kalmaya çalıştık.

Bazı yerlerde Reclus'nün Fransızcası çağın kültürünü ve tari-
hini güçlü bir şekilde yansıttığı için, İngilizce ile uyumlu olduğu
sürece Fransızca kökenli kelimeler kullanmaya özen gösterdik.
"Man" terimini kullanmanın önemli olduğunu düşündük çünkü bu
terim hem Reclus'nün "*l'homme*"unun İngilizce karşılığı hem de
onun benimsediği anarşist, özgürlükçü ruh ile miras aldığı gelenek-

çi, hatta muhafazakâr kavramsal çerçeve arasındaki gerginliği ve çatışmayı iyi ifade ediyor.* Belirli hedeflere “ulaşmak” yerine o hedeflerin “fethedilmesi”; belirli bölgelerin Avrupalılar tarafından “ziyareti” yerine “keşfedilmesi” gibi sözcükler kullanılması, bazı kültürlerden “kabile”, “avcı toplayıcı” ya da “ziraatçı” yerine “ilkel”, “vahşi”, “barbar” diye söz etmesi için de aynı şey söylenebilir. Reclus, bu terimlerin bazılarını, sorunlu olduğunu bilerek kullanmaya devam etti ki bu tavrı, dünyaya bakışının önemli bir boyutunu oluşturan klasik modernist siyasi duyarlılığını yansıtır.

19. yüzyılın radikalizmine ve klasik işçi hareketlerine özgü dili de muhafaza ettik. Sözelimi, “hükümdar” gibi daha çağdaş sözcükler yerine, sık sık, zamanın anarşist yazarlarının kullandığı *maitre* sözcüğünün karşılığı olan *master*'ı (efendi) tercih ettik. Reclus devrimci hareketteki yol arkadaşlarından söz ederken *camarade* ve *compagnon* terimlerini kullanıyor. Bunlara karşılık olarak “*comrade*” ve “*companion*”** dedik; İngilizcede sadece ilki genel kullanımda olsa bile, ikincisinin kökünden türeyen sözcükler uluslararası anarşist harekette yaygın olarak kullanılmaktadır. Reclus'nün “*pain*”i için, bugünün dünyasında “besin”, “hayatın gereksinimleri” gibi karşılıklar daha uygun olsa da, “ekmek” sözcüğüyle karşıladık. Kropotkin'in ünlü eseri *Ekmeğin Fethi*'nin adını Reclus koymuştu. Bu deyiş bugün tuhaf görünse de, 19. yüzyılın Avrupalı devrimcilerinin hayal gücünü çok iyi yansıtır. Son olarak, alışılmadık bir tabirle karşılaştığımızda ya da bir miktar Fransızca bilen okurda çağrışımlar uyandıracığına inandığımızda, kelimenin yanına orijinalini ayrıç içinde ilave ettik.

*

Fransa, Montpellier'deki Paul Valéry Üniversitesi'nden yakın arkadaş ve meslektaşımız Prof. Ronald Creagh'a, çevirideki çeşitli noktalar üzerine yaptığımız nice saatler süren tartışmalar, giriş makaleleri hakkında son derece yetkin yorumları, ayrıca önemli metinleri bulma konusundaki yardımları için en içten teşekkürlerimi-

* Biz bu çeviride *man*'in karşılığı olarak “insan”ı kullanıyoruz; zira hem Türkçedeki iyelik zamirlerinde erkek-kadın ayrımı yok hem de Reclus'nün *L'Homme est la nature prenanant conscience d'elle-même* formülünde *l'homme*'un karşılığı erkek değil insan. (Ç.N.)

** Türk sol ve anarşist geleneğinde: “yoldaş” ve “kardeş”. (Ç.N.)

zi sunuyoruz. M. Pierre Bravo-Gala'ya, çevirimizi tartışırken gösterdiği yüce gönüllülük ve heyecan için, dostluğu ve konukseverliği için ve Reclus'nün en karmaşık pasajlarını yorumlarken bize sunduğu dâhice öneriler için minnettârız. Prof. Gary Dunbar'a, metin üzerindeki bize çok yararlı olan yorumları ve cömertçe hediye ettiği paha biçilmez araştırma malzemeleri için teşekkür ederiz. Prof. Kent Mathewson'a yüreklendirici sözleri ve desteği için, Bay Pavlos Stavropulos'a projemizi bugünkü kapsamına doğru genişletmemiz konusunda bizi yüreklendirdiği için müteşekkîrîz. Bayan Deborah F. Justice'ın metin üzerindeki olağanüstü redaksiyon çalışmasının önemini vurgulamak isteriz.

Pek çok kişi, önerileri, malzemeleri bulma konusunda yardımları, kendi alanlarındaki teknik konularda verdikleri tavsiyeler ve genel olarak projemize verdikleri destekle bu çalışmaya katkıda bulundular. Bu kategorilerden en az birine ve daha fazlasına dahil olan isimler arasında, Loyola Üniversitesi'nden Bay Alvaro Alcazar, Hampshire College'dan Prof. Myrna Breitbart, Loyola Üniversitesi'nden Prof. Maurice Brungardt, Loyola Üniversitesi'nden Prof. Bernard Cook, Bay David Crawford, Bayan Françoise Creagh, Prof. Anatol Dolgoff, Loyola Üniversitesi Kütüphanesi kütüphanelerarası ödünç verme işleri koordinatörü Bayan Patricia Doran, Batı Ontario Üniversitesi'nden Prof. Marie Fleming, Bay Jeffrey Harrington, Bay Tetsushi Hiruma, Bayan Riki Matthews, Loyola Üniversitesi'nden merhum Rahip Thomas Mulcrone S.J., Prof. Tom Starnes, Fransa Senatosu çalışanlarından Bayan Stéphane Tiné sayılabilir. John Clark, yaptığı araştırma kapsamında aldığı yardımlar için Loyola Üniversitesi Burs ve İzinler Komitesi'ne teşekkürü borç bilir. Ayrıca, güçlü redaksiyon yeteneğini onun yazdığı bölümlerden esirgemediği için Camille Martin'e minnettardır.

John Clark ve Camille Martin

New Orleans, Louisiana ve Bayou LaTerre, Mississippi

BİRİNCİ BÖLÜM

Reclus'nün Toplumsal Düşüncesine Giriş

1

Yeryüzünün Hikâyesi, İnsanın Hikâyesi

Élisée Reclus, toplumsal kuramın başyapıtı *L'Homme et la Terre*'e şu sözlerle başlıyor; "*L'Homme est la nature prenant conscience d'elle-même*" – "İnsan doğanın kendi bilincine varmasıdır."¹ Bu cümlenin üstünde, yukarı uzanan iki elin tuttuğu bir dünya resmi yer alıyor. *L'Homme et la Terre*'in, hatta Reclus'nün tüm çalışmalarının hedefi, bu sözcüklerde ve bu imgede saklı anlamları ortaya çıkarmaktır. Reclus insanlık tarihinin izini sürerek kültürlerin ve dönemlerin çeşitliliğinin toptan bir ilerlemeye yol açtığını göstermek, sonra da türümüzün tarihini, gezegenin çok daha kapsamlı tarihindeki yerine koymak arzusundadır. Böyle yapmakla, kendi tanımladığı farkındalık sürecine katkıda bulunacağını ümit eder.

Reclus bu yolla insanlığın, tarihsel bir varlık olduğunu ve yeryüzünün öz-gerçekleştirmesini* sağlayan büyük süreçlerden birini oluşturduğunu keşfetmesine, kendini anlamlandırmasına yardımcı olmayı amaçlar. Dahası, kendimize ilişkin bu gerçekleri keşfetmemizin, gelişmekte olan yeryüzü toplumunun bir parçası olarak bizleri daha basiretli ve sorumlu davranmaya yönlendireceğini ummaktadır. Kısaca ifade etmek gerekirse Reclus, insanlığın öyküsünü, yeryüzü-

* Öz-gerçekleştirme, insanın kendini tüm yeteneklerini ve potansiyellerini kullanabilecek şekilde yetiştirmesi anlamında bir ruhbilim terimi olan "*self-realization*"ın karşılığı olarak kullanılmıştır. (Ç.N.)

nün öyküsü bağlamında yeniden kurar. Böylece çalışmasını, büyük tarihsel anlatılar geleneğindeki yerine sağlam dayanaklarla oturtur.

Bu gelenek bugünlerde gözden düşmüş gibi görünüyor. Sosyalizmin ve komünizmin devrimci “büyük anlatılar”ı büyük kitlelerin nezdinde miyadını doldurdu; kapitalizmin, teknolojik ilerlemenin, milliyetçiliğin baskın “büyük anlatılar”ı bile mitlerinden arındırılarak dillendiriliyor. Katı gerçeğin (ya da ideolojik mistifikasyonla “katı gerçek” olarak nitelenen belirli toplumsal koşulların) gücü, ilerleme, toplumsal dönüşüm gibi büyük mitleri alt etmiş görünüyor. İronik bir biçimde, mitolojinin yerini mistifikasyon alıyor.

Bizler (ya da bizim gibi Batı’nın kültürel ikliminde yaşayanlar) için, mitsel tarih tümüyle sona ermediyse bile, anlatılar arası, mitler arası bir dönem söz konusu. Varoluşu ve hayatı anlamlandırma arayışının yerini güç mücadelesine bıraktığı, nihilist bir çağdayız. Öykünecek bir Altın Çağ’dan, yeni ütopyalardan mahrum, coşkusuz, sindirilmiş bir şimdiki zamanda yaşıyoruz. Bayağılık üst mertebelere yükseltildi. Geçmişin parçalanmış mitlerinin birbirine uymayan yamalarıyla, sökükleriyle idare ediyoruz. En kötülerimiz biriktirmekle ve atmakla yetiniyor; en iyilerimiz yeniden dönüşüm sokmakla.

Reclus tümüyle farklı bir çağda, “ilerleme miti”nin en parlak günlerinde yaşadı. Hegemonik sistemin savunucuları kibirli bir rehavet içindeydiler ve her yerlerinden iyimserlik fıskırıyordu. Muhafifleri haklı bir öfkeyle ateş püskürüyor, devrimci dönüşüm için idealist umutlar besliyorlardı. Günümüzde umudun yerini büyük ölçüde teslimiyet duygusu almış durumda. Muhafazakârlık katı bir sinizme gerilerken radikalizm kinci bir marjinalliğe dönüşüyor. Bu ikilinin arasındaki bölgede, belirsizlik hüküm sürüyor.

Teslimiyet çağında, her türlü evrensel öz-gerçekleştirme anlatısı kuşkuyla karşılanıyor – “büyük anlatı” üzerine son zamanlarda görülen postmodern eleştiriler bunun kanıtıdır. Eleştirilenler tarih ötesi bir evrensellik bulma, hatta tarihin

dokusunda birleştirici bir ögeye işaret etme yolundaki tüm çabaların, entelektüel bir güç arzusuna, kültür emperyalizmine ya da hegemonik güçler adına üstü örtük bir apolojiye işaret ettiğini öne sürmekteler. Bu tür anlatıların, yukarıda zikredilen ithamlardan bir ya da daha fazlasını hak ettiği doğrudur. Eleştirel düşüncenin işlevinin, tüm yorumları acımasız bir sorgulamaya tabi tutmak olduğu da doğrudur.

Yine de, Reclus'nün anarşist “büyük anlatı”sı –bilinçli bir anarşizmden yola çıktığı ve hegemonik sistemin yıkılışını hedeflediği için– tarihin geniş kapsamlı, bütünsel bir yorumunun toptan reddiyesine meydan okur. Reclus'nün, evrensel anlatıların yaratıcılarına musallat olan önyargılardan tümüyle muaf olmadığı doğruysa da (ki bu çok da şaşırtıcı olmamalıdır) onun projesiyle neredeyse tüm diğer projeler arasında temel farklılıklar vardır. Bunlardan biri, tarihsel kahramanın (tarihin “özne”sinin, oluşturucusunun) kimliğidir. Reclus'nün evrensel öznesi, tipik “büyük anlatı”lardaki, dünya egemenliği yolunda zafere doğru yürüyen Batılı ya da “uygar” insanlık değildir. Reclus'nün öznesi olan insanlık küreseldir ve doğayla iç içedir, bir yandan da öz-gerçekleştirmenin özgürleştiriciliğine yaslanan açık uçlu, yaratıcı bir projenin taşıyıcısıdır.

Reclus'yü küreselliğin ilk peygamberlerinden biri olarak nitelemek yanlış olmayacaktır. Günümüzdeki önemi büyük ölçüde, eşitlikçi, özgürlükçü bir bakışla oluşturduğu küresel modelin –“aşağıdan yukarıya” küresellik– bugünkü baskın korporatist ve devletçi küresel modellere kuramsal bir alternatif oluşturmasında yatar. 1870'lerde yazdığı makalelerde, “sonunda eşitliğin kazanacağı ve bu eşitliğin sadece Amerika ile Avrupa arasında değil, hem bunlar hem de dünyanın başka köşeleri arasında kurulacağı” bir gelecek öngörür. Zengin, güçlü, hegemonik bir çekirdekle zayıf, yoksul, sömürölen çevreye bölünmüş dünyanın yerini “merkezi her yerde, çepiri hiçbir yerde” olan bir dünya alacaktır.²

Reclus'nün projesi gerçekten de, insani küreselleşmenin sınırlarını bile aşar çünkü onun yerküreden kastı, insanın asli

bir parçası olduğu tüm yeryüzüdür. Bizler, bütün karmaşasıyla o bütünün içindeyiz ve onun sayesinde varız. Reclus insan da dahil olmak üzere her fenomenin ilişki içinde olduğu diğer fenomenlerden (yeryüzünün coğrafi özellikleri, başka canlılar, doğal çevre) ayrı düşünülemez diyalektik bir yaklaşımla bakar olaylara. Dünyayı anlamak, tüm bileşenlerini, iç içe geçen faktörleri anlamayı gerektirir. Çünkü Reclus'ye göre, belirleyici faktörlerin her birinin önemini anlamaya çalışmamız gerekse de, "çevrenin tikel bir özelliğini ancak, bu özellik ayrı bir varoluşa sahipmiş gibi değerlendirerek ve ötekilerden soyutlayarak anlayabilir, asıl etkisini bu yolla saptarız".³

Reclus'nün diyalektik bakışıyla, gerek doğal gerekse toplumsal fenomenlerdeki çeşitliliği kavramadan tarihin birliğine ulaşamayız. Aynı şekilde, onun insanın öyküsüne dair anlatısı da, ötekinin –kültürel ya da doğal ötekinin– bütünlüğünü ve özgüllüğünü teslim eder. Reclus çeşitli eski kültürlerin ve yanı başımızdaki Batılı olmayan kültürlerin ilerlemeye özgün ve kalıcı katkılar yaptıklarını savunur, bu kültürleri, modern Batı yüksek sosyal, siyasi, iktisadi ve entelektüel kazanımlarına doğru ilerlerken atıl kalmış safhalar olarak görmeyi reddeder. Doğayı sadece insanlık tarihinin arka planı olarak tasavvur etmeye de karşıdır. Reclus için doğa daima aktif bir varlıktır, tarih boyunca insanlığı bağrında taşımış, onunla yakın diyalektik etkileşim içinde olmuştur.

Reclus'nün insanlık ve yeryüzü tarihi, bir son dayatmaktan kaçınan, yaratıcılık, yenilik, açıklık momentini daima muhafaza eden bir anlatıdır. *L'Homme et la Terre*'in giriş yazısında Reclus, "Sosyal coğrafya irdelendiğinde karşılaştığımız, şeylerin karmaşasında hiç değişmeyen, bu yüzden 'yasa' adını verebileceğimiz üç olgu vardır," der. Bunlar, "sınıf mücadelesi, eşitlik arayışı ve bireyin egemen iradesidir".⁴ Her özel olayda, tarihsel "yasa", dar bir determinizmin çok ötesinde işlevini yerine getirir. Sınıf mücadelesi Reclus için salt ezilenlerin ve mazlumların toplumsal koşullara gösterdiği tepki değil, yaratıcı, kendini ifade etmeyi sağlayan bir faali-

Kimi insanları tek bir sıfatla, tek bir tanımlamayla anlatmak zordur. Élisée Reclus (1830-1905) için ise bu imkânsız. En başta, on binlerce sayfayı aşan katkısıyla coğrafya sahasının en önde gelen, beşerî coğrafyanın ise kurucu isimlerinden biri; adı Godwin, Bakunin, Kropotkin'le beraber anılan bir anarşizm kuramcısı, inandıklarını teori düzeyinde bırakmayıp doğrudan yaşamında uygulayan yorulmak bilmez bir eylemci...

Bunların yanında, görüşleri çağının çok ötesine uzanan bir düşünür Reclus. Kapitalizmin, tüketim toplumunun mantığının nerelere uzabileceğini şaşırtıcı bir keskinlikle analiz ediyor, Avrupa merkezçiliğe eleştirel yaklaşıyor, özellikle ırkçılık üzerinden insan haklarının, devamında kadın haklarının, çocuk haklarının, hayvan haklarının ne kadar önemli olduğunu altını çiziyor, insan varoluşunun doğanın karşısında değil, içinde olduğunu vurgulayarak çok sonraları tartışılmaya başlanacak ekolojik boyutun can alıcı değerini daha o zamandan teslim ediyor.

Klasik niteliği kazanmış metinleri okumanın, hatta tekrar tekrar, bazen araya zaman koyarak okumanın gerekliliğine inanıyoruz, bu çerçevede Reclus'nün seçilmiş yazılarını orijinal dilinden çevirisiyle, konunun uzmanı John Clark'ın kapsamlı giriş yazısıyla birlikte okurlarımızı sunuyoruz.

Reclus'nün kimi düşünceleri bugün yazıldıkları döneme göre çok daha anlamlı, çok daha üzerinde düşünölmeye değer.

